

Gepubliceerd in *Ons Erfdeel* 2015/1.

Zie www.onserfdeel.be of www.onserfdeel.nl.

[B] **DE ZIEKE ZEE. GEËNGAGEERDE FILOSOFIE VAN
RENÉ TEN BOS**

In de meest gangbare Nederlandse vertaling van Plato's *De staat* luidt de openingszin: "Gisteren ben ik samen met Glaucon, de zoon van Ariston, naar de Piraeus gegaan om er tot de goden te bidden, en eveneens om er te zien hoe men er het feest zou vieren, want het was de eerste keer dat het gehouden werd." Over deze zin valt veel te zeggen, maar allereerst dient volgens René ten Bos te worden opgemerkt dat de vertaling ongelukkig is. In het Grieks staat *katebèn*, wat letterlijk "ik ging omlaag" betekent, niet "ben (...) gegaan", zoals ook blijkt uit Engelse en Duitse vertalingen. Dat is meer dan een onbetekenend verschil, want met die nuance verdwijnt ook het gevoel van minderwaardigheid dat door het preciezer bewegingswerkwoord "afdalen" wordt geïmpliceerd. En dat, zo zal blijken, is veelzeggend.

René ten Bos (1959) is een Nederlandse filosoof, niet bekend van tv of columns, wel hoogleraar aan de Faculteit der Managementwetenschappen van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Hij schreef onder meer *Het geniale dier* (2008) en *Stilte, geste, stem* (2011), maar voor ik zijn nieuwste boek, *Water*, in handen kreeg, had ik nooit van hem gehoord. Op

De “zieke zee” nabij Hongkong.

het eerste gezicht lijkt hij met dit nieuwe boek vooral kracht te willen bijzetten aan de veel geciteerde uitspraak van de Britse wiskundige Alfred Whitehead dat de hele westerse filosofie niet veel meer is dan een serie voetnoten bij Plato. Daar lijken ook zijn filologische precisie en zijn interesse in etymologie en vertaalkwesties op te wijzen. Maar die precisie is niet die van de negentiende-eeuwse geleerde in de ivoren toren, ver van het wereldse gewoel, ze staat in dienst van een verlangen naar kennis en poëzie, zo men wil: van een engagement met de wereld, dat even actueel als broodnodig is.

Waarom is een exactere vertaling van *katebèn* gewenst? Socrates (de gefingeerde, want allang overleden verteller in *De staat*) is bewoner van de polis, dus van Athene, twaalf kilometer landinwaarts gelegen op een heuvel. Piraeus, waarnaar hij afdaalt, is de havenstad, *de* Piraeus is de haven. Om daar te komen, moest Socrates dus letterlijk de heuvel afdalen. Maar naar zijn gevoel gaat het ook om een afdaling in intellectuele en vooral morele zin. In Piraeus was het niet pluis. De havenstad was – als alle havensteden – een oord van immoraliteit, een plek waar mensen van allerlei onduidelijk slag elkaar treffen in bezigheden die het daglicht vaak niet kunnen velen. Plato haatte de haven, de zeelieden, de zee. Ze hadden geen welomlijnde identiteit, geen

standvastig karakter, geen stevige ruggengraat. Tegen die onheilspellende kracht van het ongrijpbare was zijn hele denken gericht.

En dus ook tegen de mythische held Odysseus, die behalve een listige avonturier ook een schaamteloze piraat was. Het onderscheid tussen handel en piraterij was destijds, en ook nog veel later, tot en met onze eigen roemruchte zeventiende eeuw, vaag en onduidelijk. Roof, plundering en kaapvaart worden pas relatief kort als bedenkelijke elementen van kolonialisme veroordeeld – zie de discussie over het standbeeld en vooral de lijfspreuk van de meedogenloze Jan Pieterszoon Coen in Hoorn: “Dispereert (wanhoopt) niet, ontziet uw vijanden niet, want God is met ons.” Niettemin lijkt Plato met zijn kritiek een roepende in de woestijn te zijn geweest. De Griekse aristocraten kenden dit schaamtegevoel nog geenszins. Roof en plundering werkten in hun voordeel, en dat was voldoende om alle morele bezwaren weg te wuiven.

Toch begint met Plato, in elk geval in de filosofie, later ook in de hoofden van de gekerstende Europese volkeren, een grondige afkeer van de zee. Bij de meeste Grieken was daarvan geen sprake, integendeel, wat volgens Ten Bos alles te maken heeft met de geografische eigenschappen van hun land. Dat er tussen algemene bewustzijnsvormen en

de omgeving waar die ontstaan een relatie bestaat die filosofen vaak over het hoofd zien, illustreert Ten Bos aan de hand van Gilles Deleuze en Michel Serres. Hij had het ook kunnen doen door te verwijzen naar vroegmoderne denkers als Montaigne en vooral Montesquieu: in *De l'Esprit des Lois* ontwikkelt laatstgenoemde op basis van een veelheid aan empirische gegevens de antidespotische gedachte dat wetten niet van buitenaf en zonder rekening te houden met bestaande gewoonten en gebruiken aan een volk moeten worden opgelegd. Dat gold ook voor de Grieken: de Griekse archipel vroeg erom de blik naar de zee te wenden, weg van het centrum en zijn hiërarchische dwingelandij.

Wat niet wegneemt dat Plato's *thalassofobie* (afkeer van de zee) het in de eeuwen na hem zou winnen van de anarchie van de zeevarenden. De Romeinse senator Cato beëindigde elke toespraak met de zin dat de Noord-Afrikaanse havenstad Carthago vernietigd moest worden – de zee zou de stad moreel gecorrumpeerd hebben – wat kort na zijn dood, in 143 voor onze jaartelling, ook daadwerkelijk gebeurde. In de Europese Middeleeuwen gaat Plato's streven naar absolute zuiverheid van de ziel – in christelijke vermomming – gepaard met een totale desinteresse in maritieme kwesties en in natuurfilosofie in het algemeen. De zee is het domein van de toornige, wrekende God, water alleen ritueel van betekenis.

Pas in de vroegmoderne tijd ontstaat er weer belangstelling voor de zee, praktisch bij de onverschrokken Spanjaarden, Portugezen en Hollanders, theoretisch onder meer bij Hugo de Groot, aan wiens belangwekkende *Mare liberum* (de vrije zee) Ten Bos boeiende beschouwingen wijdt. Dan is hij nog maar een stap verwijderd van de evenzeer belangwekkende, zij het reactionaire opvattingen van de nazifilosoof Carl Schmitt, die de "ontankering" van de Engelsen, hun neiging de wereld vanuit de zee en niet langer vanaf het land te bekijken, niet ten onrechte als oorsprong van het wereldkapitalisme ziet.

Het boek van Ten Bos begint bij de presocratici, bij Thales ("alles is water") en Herakleitos ("alles stroomt"), gaat uitgebreid in op "de verlegenheid van Dante", de eerste denkende dichter die na een lange natuurfilosofische stilte weer een voorzichtig geofilosofisch perspectief kiest, vervolgens onder

meer op de amfibische antropologie van Peter Sloterdijk en op de encyclopedische roman *Moby Dick* van Herman Melville. In dat zeer inzichtrijke hoofdstuk bediscussieert hij de door een literatuurwetenschapper gelanceerde stelling dat de door kapitein Achab gehate witte potvis in feite het symbool is van het opkomende kapitalisme. Ten slotte, het kan niet verbazen, komt Ten Bos uit bij "de zieke zee" van nu.

Hij bekritiseert de al te optimistische managementwetenschappen, die de zee vooral als wingewest zien zonder veel oog te hebben voor de desastreuze gevolgen van overbevissing en vervuiling. Dat heeft hij zelf natuurlijk wel. Hij weet dat "het doorgeslagen kapitalisme" verantwoordelijk is voor onder meer de verwording van de koraalriffen bij Florida "tot knekelvelden, waar dieren van een middelgrote omvang niet meer te vinden zijn", dat de zeeën en de oceanen inmiddels "meer dan vierhonderd zuurstofarme dode zones" tellen, uiteraard vooral in de drukst bevaren routes. "De zeeën", citeert hij een kritische oceanograaf, "gaan steeds meer lijken op de primordiale zeeën van honderden miljoenen jaren geleden, die alleen maar leven konden bieden aan eencelligen." Jammer dat hij met *Water* net te vroeg was om ook *No Time*, het nieuwe boek van Naomi Klein, in zijn overwegingen te kunnen betrekken.

Misschien moet ik het nog maar eens expliciet zeggen: dit boek van René ten Bos biedt een hoogst inspirerende leeservaring. Het is een zeldzame proeve van originele filosofie, voor zover filosofie na Plato en Nietzsche nog origineel kan zijn, geschreven in een aangenaam helder Nederlands, zonder jargon maar ook zonder miskennis van eeuwen overgeleverde filosofische terminologie, geëngageerd maar in het volle besef van de complexiteit van de ecologische problemen, uiterst bezorgd maar niet zonder hoop.

CYRILLE OFFERMANS

RENÉ TEN BOS, *Water. Een geofilosofische geschiedenis*, Boom, Amsterdam, 2014, 380 p.